

das para salar: *anxovar*, *arengar*, *carejar*, *endolcir*, *dessalar*, *escalar*, *milver*, *orejar*, *rovellar*, *verdejar*, etc.; y llega el último eslabón de la cadena productiva, el mercadeo: *bacallaner* o *bacallarar* ('vendedor de *bacallar*'), *moixamer* ('persona que vende mojama') y *saladurer* ('persona que vende salazones').

Es imposible en estas pocas líneas resumir la valía que atesora este vocabulario y las voces de los diferentes campos tratados (marcas, por ejemplo, QUIM., PINT., FUST.); por ello, invito a su atenta lectura.

En cada renglón se descubre una interacción lingüística de los pueblos marineros que se mueven con sus lenguas por el litoral, que llena de esperanza la convivencia lingüística pasada y venidera: voces importadas desde tierras italianas (genovés), como *xanca* 'almacén de almadraba donde se trabaja con el pez'; del portugués, como *escalar* 'abrir en canal el pescado'; del árabe como *butza* ('conjunto de vísceras abdominales'); del castellano, como *tossilago* 'músculo rojo que forma fascículos musculares epiaxiales e hipoaxiales'; etc.

El desarrollo de la obra remata con una excelente conclusión (bloque cinco) donde se agrupan todos los fenómenos lingüísticos tratados antes de manera disgregada y que termina con este sintetizador párrafo:

Així dons, ens trobem davant d'un camp semàntic de gran interès lingüístic, antropològic i històric que calia estudiar de manera sistemàtica per a la seua difusió com a part del nostre patrimoni mil·lenari. Un coneixement que ens farà entendre més bé el procés de contactes sapiencials, ideològics i tècnics que el tractament de la saladura ha comportat des dels inicis de la cultura Mediterrània com a espai i cruïlla de contacte humà (p. 161).

Finalmente, se aporta una exhaustiva bibliografía temática referenciada (bloque seis) y un necesario glosario (bloque siete) que funciona como localizador de voces usadas en el monográfico.

A mi juicio se trata de una obra de consulta y de obligada lectura para aquellos interesados en la lengua del mar y sus seres, y su anclaje en un entorno sociocultural de gran viveza y actividad lingüística. Esta mar inabarcable muestra siempre que se puede encontrar un nuevo sedal del que tirar para sacar a la luz un léxico hermoso y vivo, como el de los peces en salazón, que tan magistralmente trata el profesor Llorca Ibi en esta obra.

Mercedes DE LA TORRE GARCÍA
Universidad Pablo de Olavide

Referencias bibliográficas

ARIAS, Alberto / DE LA TORRE, Mercedes (2019): *Ictionimia andaluza. Nombres vernáculos de especies pesqueras del «Mar de Andalucía»*. Madrid: CSIC / Universidad de Sevilla / Universidad de Granada / Universidad de Almería / Universidad de Cádiz / Universidad de Málaga / Universidad Pablo de Olavide.

LLORCA IBI, Francesc Xavier (2023): «Emigració i canvi lèxic: ictionims dels pescadors valencians a Andalusia», *Llengua i Literatura*, n.º 33, p. 93-111.

LO GIUDICE, Ivan (2024): *Joan Estelrich. Entre la vida y los libros*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 160 pp.

Joan Estelrich i Artigues (Felanitx, 1896 – París, 1958) és una de les figures de la cultura catalana més desconegudes i que, ahiora, presenta majors incògnites. Des d'Itàlia, Ivan Lo Giudice s'hi ha inte-

Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans], vol. 47 (2025), p. 417-562

ressat i, fruit de les seves recerques, ha publicat el llibre *Joan Estelrich. Entre la vida y los libros*, títol que reutilitza el d'una de les obres més conegudes de l'intel·lectual felanitxer. Aquest assaig és fruit de la tesi doctoral que el 2023 Lo Giudice va defensar a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona amb el títol de *La mirada internacional de Joan Estelrich en su etapa catalanista, entre redes y culturas*. L'objectiu de la publicació que ressenyam és donar a conèixer Estelrich més enllà dels Països Catalans. Això justifica que el llibre estigui escrit en castellà i hagi estat editat en una col·lecció que majoritàriament publica obres d'italià i en castellà, cosa que ens fa pensar que cerca també una projecció en l'àmbit ibèric. A més, és lògic que l'autor persegueixi aquest ressò fora de l'àmbit català, perquè Joan Estelrich fou un dels personatges catalans del seu temps amb una major presència en el context internacional, sobretot per la seva labor com a representant de l'Estat Espanyol a la UNESCO. Estelrich és un dels poquíssims casos d'escriptor català en què s'uniren l'home de lletres i l'home polític, la literatura i la diplomàcia, la reflexió cultural i la gestió, la teoria i la pràctica... Això no obstant, és un dels nostres escriptors contemporanis més poc estudiats. És cert, però, que en els últims decennis se li han dedicat alguns volums d'estudi, com la *Miscel·lània Joan Estelrich* (1997); les *Actes de les jornades d'estudi sobre Joan Estelrich* (2010); i *El món d'ahir de Joan Estelrich: dietaris, cultura i acció política* (a cura de Xavier Pla; 2015). Tanmateix, és cert que en aquest oblit també pot haver-hi pesat la relació que l'intel·lectual mallorquí va tenir amb el franquisme, que en un determinat moment podia ser vista com una traïció al seu catalanisme inicial. Però, segurament, el motiu principal del poc ressò que Joan Estelrich ha tengut en els estudis literaris posteriors es deu al fet que no fos un escriptor de creació i que la seva obra es limití al gènere de l'assaig. Josep Pla es referí a la «dispersió» de la tasca d'Estelrich com a explicació del menysteniment de la seva obra. Un menysteniment que, potser, és sobretot motivat per la desconeixença. Cal afegir-hi que, tot i que s'hagi parlat poc d'ell com a escriptor, alguns intel·lectuals del seu temps sí que li dedicaren atenció, com Josep Pla, Joan Pons i Marquès i Josep Melià, tots ells autors també d'escassa obra creativa i d'una molt major obra assagística o de no-ficció. Entre els estudiosos posteriors, cal recordar el P. Josep Massot i Muntaner, Andreu Manresa, Isabel Graña, Eliseu Trenc, Jesús Revelles, Xavier Pla, etc.

Joan Estelrich. Entre la vida y los libros es divideix en dues parts. La primera es titula «Joan Estelrich, hombre de letras y activista» i aplega cinc capítols destinats a dibuixar el mapa de l'activitat del nostre intel·lectual i la seva evolució. La segona part, «Joan Estelrich, pionero de los estudios culturales», es dedica sobretot a establir uns paral·lelismes entre el pensament de Joan Estelrich i les teories del *nacionalisme banal*, de Michael Billig, i dels *polisistemes*, d'Itamar Even-Zohar. És precisament en aquesta segona part on rau la major originalitat del treball de Lo Giudice, atès que es tracta d'un plantejament que fins ara no s'havia dut a terme. I, també, és la comparació entre el pensament d'Estelrich i els de Billig i d'Even-Zohar el que posa en relleu el caràcter d'avançat de l'assagista mallorquí.

La primera part de *Joan Estelrich. Entre la vida y los libros* s'obre amb un capítol general, destinat a presentar el personatge amb tota la seva complexitat. Hi destaca la difícil relació amb Francesc Cambó, que, si per un costat li va permetre resoldre els problemes econòmics i una certa professionalització, per un altre el va sotmetre a una dependència excessiva i a un cert patiment ja que no sempre els dos personatges tenien interessos i punts de vista coincidents. Lo Giudice explica molt bé la complexitat de l'actitud de Joan Estelrich davant els fets de la Guerra Civil i del franquisme: «Estelrich recibió críticas por parte tanto de los catalanistas como de los falangistas, así que, al final, resultó que apoyar la causa franquista no dio los beneficios esperados» (p. 26). En realitat, més que haver-hi una convergència ideològica d'Estelrich amb el franquisme, el que es donà va ser que el nostre intel·lectual, amb un evident sentit pragmàtic, va intentar servir-se del franquisme en favor de les seves causes o dels seus objectius en un moment en què un *homo d'acció* poques més opcions tenia. I, a la vegada, el franquisme també es va aprofitar de la capacitat de feina d'Estelrich.

En aquest primer apartat del llibre Lo Giudice dedica un segon capítol a parlar del projecte més transcendental a què Joan Estelrich dedicà la seva labor: la Fundació Bernat Metge. L'estudi italià remarca la importància de la biblioteca Bernat Metge pel que implicava d'internacionalitzar Catalunya, la qual cosa no s'entén sense tenir en compte el sistema de valors del noucentisme: «Según Cambó i

Estelrich, recuperar las raíces greco-romanas de Catalunya significaba, sobre todo, ponerla en el mapa cultural entre las civilizaciones mediterráneas, destacando puntos en común con otros países como Francia, Grecia o Italia» (p. 40). Lo Giudice explica els lligams que aquest projecte magne tenia amb la normalització de la llengua, la literatura i la cultura catalanes.

Ara bé, el cop d'estat del juliol de 1936 i la Guerra Civil que el va seguir marcaren, com a quasi tots els homes de cultura del seu temps, un punt d'inflexió en la trajectòria de Joan Estelrich. El tercer capítol de la primera part de *Joan Estelrich. Entre la vida y los libros* és dedicat a parlar dels efectes de la guerra i de la censura sobre l'obra del felanitxer. En aquest moment, en què Joan Estelrich intenta trobar una sortida per al seu germà, que ha estat condemnat a mort pels *nacionals*, la continuïtat de la gran obra de la seva vida, la Fundació Bernat Metge, es troba amb serioses dificultats a causa de la política cultural del Règim, que aleshores era implacable amb la prohibició de les traduccions al català per tal de negar la validesa cultural de la nostra llengua. Calgué, per tant, esperar al canvi de context internacional que es donà a partir de 1945, amb la derrota d'Alemanya a la Segona Guerra Mundial, per fer possible la continuació de la Bernat Metge.

Els capítols 4 i 5 d'aquesta primera part desenvolupen altres aspectes de la relació de Joan Estelrich amb el món literari i cultural. Per exemple, ens expliquen el seu posicionament, quan era diputat, davant temes com els drets d'autor o la necessitat de les biblioteques o la seva actitud davant el separatisme. I també ens parlen de la seva feina en la creació del PEN Club català, organisme que tenia uns clars objectius internacionalistes: «El objetivo de esta institución se puede resumir en la voluntad de constituir una red de contactos, un lugar de encuentro y debate donde las personas del mundo de la cultura, independientemente de su nacionalidad, pudiesen formar parte y contribuir a crear entendimiento mutuo y relaciones de amistad capaces de ir más allá de conflictos políticos y barreras nacionales» (p. 79). Algunes idees d'Estelrich ens poden resultar avui sorprenents, com és la que manifesta l'estiu de 1936 la possibilitat de constituir un nou estat català en un altre territori, potser a Sud-Àfrica o a Sud-Amèrica, davant l'hostilitat contra la nostra terra. En aquest sentit, s'avancava al que es decidiria amb el poble jueu després de la Segona Guerra Mundial.

Ivan Lo Giudice enceta també un tema que pot resultar polèmic o, tal volta, poc objectiu, quan es refereix a la qüestió de l'energia que les col·lectivitats necessiten per tirar endavant els seus projectes i que alguns individus són capaços d'aportar-los. I aquí es basa en un concepte, el d'*energia*, que apareix en alguns moments de l'obra d'Estelrich. Precisament, a la segona part del llibre l'estudiós italià es dedica a establir paral·lelismes entre les teories de Billig i d'Even-Zohar. Respecte de la *teoria del nacionalisme banal*, Lo Giudice observa com molts dels conceptes explicats pel pensador britànic tenen semblances amb els de Joan Estelrich respecte a l'estat-nació, que ha servit de base per a la formació dels organismes internacionals, i als grups culturals minoritaris. Així, l'escriptor felanitxer coincideix amb Michael Billig en la importància que ha de tenir la cultura per al reconeixement de Catalunya com a nació. Igualment, Lo Giudice troba nombrosos paral·lelismes entre les idees de Joan Estelrich i les tesis del pensador israelià Itamar Even-Zohar sobre els polisistemes, la importància de la traducció en la transferència de models entre comunitats diferents, el valor de la cultura i el paper de la identitat en la supervivència de les nacions minoritàries. Aquí, com ja havia apuntat en la primera part del llibre, Lo Giudice es fixa en el terme *energia*, que tant Estelrich com Even-Zohar fan servir. L'autor de l'assaig que ressenyam també posa l'atenció en les tres identitats que caracteritzen Estelrich: la balear o insular (menorquina i mallorquina) dels seus primers anys, la catalana i catalanista de la seva joventut i l'europea i europeista de la seva maduresa, quan treballava a la UNESCO. Lo Giudice relaciona aquestes tres identitats amb la teoria dels polisistemes. A més, subratlla que la construcció de les entitats internacionals s'ha feta a partir d'un fet artificial com és l'estat-nació. Per això posa en relleu el paper que la cultura ha de tenir per corregir aquesta desviació que implica un punt de partida fals. Even-Zohar analitza el paper que compleixen actors com els *creatius*, que elaboren nous models culturals, o els *powerholders*, que tenen la capacitat d'aplicar les noves idees a les col·lectivitats i que, per tant, han d'assolir un grau de poder. Aquestes idees coincideixen en bona mesura amb la figura de Joan Estelrich, que fou «un capità», un «enginyer», un «pioner» o un «empresari cultural» —com el denomina Lo Giudice— al

servei de la nostra cultura, en un món que ja anava cap a la internacionalització. A partir de la comparació amb les idees del teòric israelià, Lo Giudice conclou el caràcter d'avançat de l'intel·lectual mallorquí: «Estelrich publicó sus reflexiones sesenta y siete años antes que Even-Zohar y unos cuarenta años antes de que se empezara a hablar de historia de la cultura en el mundo académico anglosajón» (p. 137).

En resum, *Joan Estelrich. Entre la vida y los libros* compleix un doble objectiu: per un costat, serveix per donar a conèixer l'obra magna d'un personatge complex i aprofundir-hi, amb llums i ombres; i, per altra part, és una eina per a la internacionalització de la figura de Joan Estelrich i, per tant, també per al coneixement de la cultura catalana més enllà de les nostres fronteres. Així, bona part del que es diu de Joan Estelrich i de la seva obra es pot aplicar també, en la mesura de les seves dimensions, al treball de recerca que ens ha presentat Ivan Lo Giudice.

Pere ROSSELLÓ BOVER
Universitat de les Illes Balears

LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. (2023): *Jo vull el vol dels falcons. Articles lingüístics (1975-2022)*. Palma / Maó: Conselleria de Fons Europeus, Universitat i Cultura / Institut Menorquí d'Estudis, 280 p.

Als «Mots d'entrada» que encapçalen el volum *Intervencions* (El Far, 2002), en justificar la procedència dels textos que el componen, treballs tots ells d'una certa extensió —conferències, ponències...—, l'autor, Joan F. López Casasnovas, afirma el següent: «he refusat de seleccionar articles de premsa. Potser una altra vegada, si hom en considerava l'oportunitat». L'ocasió, però, no es va acabar donant en vida d'aquest intel·lectual polifacètic. *Jo vull el vol dels falcons. Articles lingüístics (1975-2022)* va sortir publicat el juliol de 2023, un any després del traspàs de l'autor. La presentació d'aquest volum, en el marc de la Jornada d'Estudi i d'Homenatge que l'Institut Menorquí d'Estudis va celebrar al voltant de la seva figura, esdevenia, a més d'un reconeixement explícit per part de la primera institució acadèmica de l'illa i de l'ara extinta Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears, impulsors de l'edició, un acte de justícia.

Joan F. López va ser un personatge polièdric: polític, filòleg, docent, estudiós i coneador de la literatura popular, editor, historiador de la literatura, poeta... Els articles d'opinió suposaren l'àmbit en què va poder desenvolupar tots aquests caires alhora. En les distàncies curtes, el nostre autor esdevenia un intel·lectual camusianament *engagé*, l'animal polític aristotèlic compromès amb la cosa pública i, alhora, un escriptor a la recerca constant del lector, a qui convidava a pensar de manera compartida. En aquest àmbit, la seva va ser una producció pròdiga, centrada en uns interessos que es podrien resumir en la tríada història, política i llengua. Fins ara, però, cap volum havia traslladat al format de llibre aquests microassajos d'actualitat, amb tot el que una maniobra com aquesta suposa de cara a la fixació i a la transcendència d'uns textos nascuts per a tenir, inicialment, una vida efímera, lligada a l'actualitat dels mitjans en què aparegueren publicats. *Jo vull el vol dels falcons* s'afegeix, pòstumament, a un corpus format per quatre volums poètics —*Galops i glops* (1980) i *Tiranya al vespre* (1988), signats amb el pseudònim Pere Xerxa; *De sol a sol* (1999) i *Caragols dels jorns* (2014), encapçalats per l'ortònim de l'autor— i el ja citat recull assagístic *Intervencions*.

Com indica el subtítol del volum, la temàtica dels textos que conformen el recull és la llengua, entesa en un sentit ampli. El títol, com descobrirà el lector a partir dels versos d'una glosa citada en un dels articles del llibre, ens en mostra el caràcter reivindicatiu: el vol dels falcons esdevé una metàfora en què Joan F. López reivindica per a la llengua catalana l'absoluta normalitat, la qual cosa implica poder-la emprar sense cap mena de limitació en els àmbits formals i cultes. Encara, avui, moltes són les veus que, en contraposició a aquesta voluntat, voldrien veure-la volant baix, reduïda als usos casolans i familiars.

Jo vull el vol dels falcons recull cent vuit articles. El llibre s'inicia amb una protocolària presentació de Beatriu Defior, darrera directora general de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears, i